

פרשת חיי שרה

תפילה

[א]

תפילות אבות תקנום

ויצא יצחק לשוח בשדה לפנות ערב וישא עיניו וירא והנה גמלים באים. (בראשית פרק כד, סג)

תפילה אבות תקנום או כנגד תמידין

כתב רמב"ם (הלכות מלכים פרק ט, א) בא אברהם ונצטוה יתר על אלו במילה, והוא התפלל שחרית, ויצחק הפריש מעשר והוסיף **תפלה אחרת לפנות היום**, ויעקב הוסיף גיד הנשה והתפלל ערבית, ובמצרים נצטוה עמרם במצות יתירות, עד שבא משה רבינו ונשלמה תורה על ידו. משמע מהר"ם שיצחק תקן תפילת מנחה, וזה כמאן דאמר (ברכות כו, ב) תפילה אבות תקנום, דאיתמר רבי יוסי ברבי חנינא אמר תפלות אבות תקנום, רבי יהושע בן לוי אמר תפלות כנגד תמידין תקנום. תניא כוותיה דרבי יוסי ברבי חנינא ותניא כוותיה דרבי יהושע בן לוי. תניא כוותיה דרבי יוסי ברבי חנינא, אברהם תקן תפלת שחרית שנאמר (בראשית י"ט) וישכם אברהם בבקר אל המקום אשר עמד שם, **יצחק תקן תפלת מנחה שנאמר (בראשית כ"ד) ויצא יצחק לשוח**. אבל עי' בר"ם (הלכות תפילה א, ה) שכתב שתקנו שיהא מנין התפלות כמנין הקרבנות, שתי תפלות בכל יום כנגד שני תמידין, וכל יום שיש קרבן מוסף תקנו בו תפלה שלישית כנגד קרבן מוסף, ותפלה שהיא כנגד תמיד של בקר היא הנקראת תפלת השחר, ותפלה שכנגד תמיד של בין הערבים היא הנקראת תפלת מנחה, ותפלה שכנגד המוספין היא נקראת תפלת המוספין. הרי שהר"ם פסק שתפילות כנגד תמידין תקנו, א"כ סותר למה שכתב בהל' מלכים שתפילות אבות תקנום. ואולי י"ל שהר"ם לא אמר שיצחק תקן מנחה אלא שאברהם התפלל שחרית ויצחק התפלל מנחה, אבל לא כתב שיצחק תקן תפילת מנחה. א"כ אפשר לומר שהסיבה שאנחנו חייבין בתפילה אינו אלא משום שחז"ל תקנו תפילות נגד תמידין.

וכעין זה כתב המהר"ץ חיות (פ' תפילת השחר), אלא שמסביר עפ"י פירוש המשנה לרמב"ם (פ' גיד הנשה) וז"ל ושים לבך לכלל הגדול הזה המובא במשנה זו והוא אמרם מסיני נאסר, והוא, שאתה צריך לדעת שכל מה שאנו נזהרים ממנו או עושים אותו היום אין אנו עושים זאת אלא מפני צווי ה' על ידי משה, לא מפני שה' צוה בכך לנביאים שקדמוהו, דוגמא לכך, אין אנו אוכלים אבר מן החי לא מפני שה' אסר על בני נח אבר מן החי, אלא מפני שמשה אסר עלינו אבר מן החי במה שנצטווה בסיני שישא אבר מן החי אסור. וכן אין אנו מלים בגלל שאברהם מל את עצמו ואנשי ביתו, אלא מפני שה' צונו על ידי משה להמול כמו שמל אברהם עליו השלום, וכן גיד הנשה אין אנו נמשכים בו אחרי אסור יעקב אבינו אלא צווי משה רבינו, הלא תראה אמרם שש מאות ושלש עשרה מצות נאמרו לו למשה בסיני, וכל אלה מכלל המצות. א"כ כ' המהר"ץ שכן הוא לגבי תקנת תפילה, שאע"פ שיצחק באמת תיקן תקנת תפילה, אבל מה שמחייב אותנו הוא מה שתקנו חז"ל נגד תמידין. אבל יש להעיר על הדמיון, שהרי תינח לגבי מצוות ה' י"ל שמה שמחייב אותנו זה מעמד הר סיני, אבל לגבי תקנת אבות למה שיתבטל, ורק אם חז"ל חזרו ותקנו אנחנו חייבים לשמוע.

[ב]

זמני תפילה

תחילת זמן תפילת מנחה

הרמב"ם (הלכות תפילה פרק ג,ב) כתב וז"ל כבר אמרנו שתפילת המנחה כנגד תמיד של בין הערבים תקנו זמנה, ולפי שהיה התמיד קרב בכל יום בתשע שעות ומחצה, תקנו זמנה מתשע שעות ומחצה והיא הנקראת מנחה קטנה, ולפי שבערב הפסח שחל להיות בערב שבת היו שוחטין את התמיד בשש שעות ומחצה, אמרו שהמתפלל מאחר שש שעות ומחצה יצא, ומשהגיע זמן זה הגיע זמן חיובה, וזו היא הנקראת מנחה גדולה.

יש להעיר על דברי הר"מ, שמבואר בדבריו שלכתחילה צריך להתפלל בתשע שעות ומחצה, [ועי' בהגהת הגרע"א לשו"ע (או"ח סי' רלב) בשם הפנ"י שלכתחילה צריך להתפלל בתשע ומחצה ממש ולא רק שלא יתפלל לפני זה] וקשה הרי אפילו אם נאמר שחז"ל תקנו תפילות כנגד תמידין, אבל הרי זמן תמיד של בין הארבעים הוא מחצות עד הערב, א"כ למה אינו יכול להתפלל לפני תשע ומחצה שעות.

עוד יש להעיר על מה שכתב "שמשום שבערב פסח שחל להיות בשבת היו שוחטין בשש ומחצה", אמרו שהמתפלל מאחר שש שעות ומחצה יצא, משמע שאם לא היה מציאות של ערב פסח שחל להיות בשבת שהקריבו בשש ומחצה אז גם בדיעבד לא היה יוצא, וקשה הרי זמן התמיד הוא משש שעות ומחצה עד הערב, א"כ עכ"פ בדיעבד למה אינו יוצא בתפילת מנחה משש שעות ומחצה, אפילו אם לא היה המציאות של ע"פ שחל בשבת.

ונראה דיש לחקור בעיקר תקנת חז"ל, שתקנו תפילה כנגד תמידין, האם תקנו כנגד זמן הקרבת התמיד, או כנגד הקרבת התמיד. וי"ל שהנ"מ בהחקירה הוא שאם תקנו כנגד זמן הקרבת התמיד, אז אפילו אם אף פעם לא קרבו את התמיד בזמן ההוא, היה אפשר להתפלל, משום דסוף כל סוף זה זמן הקרבת התמיד, אבל אם תקנו תפילה כנגד הקרבת התמיד, אז אם בזמן זה לא הקריבו את התמיד אף פעם, אי אפשר אז להתפלל, שאין זה זמן הקרבת התמיד בפועל. ולכן כתב הר"מ שהטעם שאפשר להתפלל בדיעבד משש שעות ומחצה, הוא משום דבערב פסח שחל להיות בשבת הקריבו התמיד בשש ומחצה.

ועי' בלוח ארץ ישראל (מהרי"מ טוקצינסקי) שבערב פסח שחל בערב שבת, יש לו לכתחילה להתפלל מנחה גדולה, ולהנ"ל מוסבר דאז לכתחילה הקריבו התמיד בשש ומחצה.

תפילת מנחה בזמן מנחה גדולה

ולפי"ז מובן למה ס"ל להר"מ שרק בדיעבד יוצא בתפילת מנחה משש שעות ומחצה, משום דאע"פ שבאמת בער"פ שחל בשבת הקריבו קרבן תמיד של בין הערביים משש ומחצה, אבל היות ואין זה עיקר זמן הקרבה, אינו יוצא אלא בדיעבד.

השולחן ערוך (או"ח סי' רלג,א) פסק כדברי הר"מ, שמי שהתפלל תפלת המנחה לאחר ו' שעות ומחצה ולמעלה יצא, משמע שאינו אלא בדיעבד. ועי' במשנה ברורה (שם ס"ק א') שמסביר דברי המחבר דתפלת המנחה כנגד תמיד של בין הערבים תקנוה, וזמן שחיטתו מדאורייתא התחלתו אחר שש שעות ומחצה, דהיינו חצי שעה אחר חצות היום, ורק משום כדי שיהיו יכולין להקריב קרבנות יחיד מקודם (שאחר התמיד של בין הערבים אסור להקריב שום קרבן), לכן היו מאחרין הקרבנות בכל יום עד ט' שעות ומחצה, לבד מערב פסח שחל להיות בע"ש שהיו שוחטין התמיד בשש שעות ומחצה, וע"כ עיקר זמן תפלת המנחה לכתחילה הוא מט' ומחצה ולמעלה, כנגד התמיד שהיו מקריבין בכל יום, ומ"מ אם התפלל משש ומחצה ולמעלה יצא אחרי דעיקר זמנו של תמיד

מדאורייתא מתחיל מאותו זמן. (המ"ב לא דייק בר"מ שה"ט שיוצא בדיעבד הוא משום שע"פ שחל בשבת מקריב התמיד בשש ומחצה.) אבל כתב שיש מהראשונים (הרא"ש והטור) שמקילין לכתחלה משש שעות ומחצה ולמעלה, ועכ"פ אם רוצה לאכול או לצאת לדרך, או שעתה יוכל להתפלל עם הצבור, ואם ימתין על מנחה קטנה לא יהיה לו מנין, לכו"ע מותר להתפלל לכתחלה משש שעות ומחצה ולמעלה. המנהג בישיבות הוא להקל ולהתפלל בזמן מנחה גדולה, וכנראה משום שחששו לביטול תורה אם יצטרכו להפסיק באמצע הסדר לתפילת מנחה, (עכ"פ בימי החורף) ולא גרע ממי שרוצה לצאת לדרך.

זמן תפילת מוסף

כתב הרמב"ם (הלכות תפילה ג,ה) תפלת המוספין זמנה אחר תפלת השחר עד שבע שעות ביום, והמתפלל אותה אחר שבע שעות אף ע"פ שפשע יצא ידי חובתו מפני שזמנה כל היום. וכן נפסק בשו"ע (סימן רפ"א) זמן תפלת מוסף מיד אחר תפלת השחר, ואין לאחרת יותר מעד סוף ז' שעות. וכבר העירוני שהר"מ הולך פה לשיטתו שגדר תפילה כנגד תמידין היינו זמן הקרבת הקרבן, ולכן לא כתב זמן תפילת מוסף משום דבהלכות תמידין ומוספין כתב הר"מ שזמן הקרבת מוסף הוא אחרי תמיד של שחרית.

וע"ע בביאור הלכה (שם) בשם הלבושי שרד דאף שזמנה אחר תפלת השחר, אף אם התפלל בהשכמה כותיקין, מ"מ יותר טוב לכתחלה לאחר, דהא קרבן מוסף דשבת אמרינן בגמרא דזמן הקרבתו היה בשש והתפלות הלא הם נגד הקרבנות. הן הן הדברים שתפילות הן כנגד הקרבת הקרבנות לא זמן הקרבנות, ולכן היות ובשבת הקריבו קרבן מוסף בשש יש לחכות עד אז כדי להתפלל בזמן הקרבת הקרבן.

ועי"ש שהביאור הלכה חולק עליו וכתב דלא מיבעיא אם התפלל שחרית בצבור, בודאי אין נכון שהוא יתחלק מהם להתפלל אח"כ מוסף ביחיד, (ואפילו אם ירצו כולם להפסיק ולהתקבץ פעם שנית למוסף ג"כ אין כדאי, עיין ברא"ש ברכות (ריש פ"א) דמטעם זה התירו הראשונים להקדים תפלת מעריב, אף שלא בזמנו, כי טורח לקבצם שנית, אם לא שלא ילכו מבית המדרש ויעסקו בתורה בתוך כך) ואפילו אם התפלל גם שחרית ביחיד ג"כ אין כדאי לאחר כ"כ עד סמוך לחצות, ולא נוכל לדמות ענין זה לקרבנות דאיחור התפלה כ"כ מבטל מצות עונג שבת, ועד חצות מבואר לקמן בסימן רפ"ח בהדיא דאסור להתענות.

ויש לדון האם הביה"ל חולק על עצם היסוד, או שסובר שמן הטעמים שכתב דהיינו שלא לבטל עונג שבת, או שיתפלל בציבור, הם כדאי לוותר על זה שלכתחילה חייב להתפלל בזמן הקרבת הקרבן. ונראה שאם היה סובר שמעיקר התקנה הוא שתפילה כנגד הקרבת התמיד, לא היה דוחה עיקר המצוה בגלל תפילה בציבור או עונג שבת.

תפילה מנחה בין חצות לשש וחצי

האחרונים דנו האם אפשר להתפלל מנחה אחרי חצות, אבל לפני מנחה גדולה. והנה המחבר פסק (סימן רל"ג, ב) שמי שהתפלל תפלת המנחה לאחר ו' שעות ומחצה ולמעלה יצא, וכתב על זה המשנה ברורה, משמע דמקודם לכן לא יצא אפילו דיעבד (מ"א ודה"ח וברכ"י). אבל כתב שיש מאחרונים דס"ל דאף דלכתחלה אסור להתפלל קודם שנשלם החצי שעה שאחר חצות, מ"מ בדיעבד שהתפלל בזו החצי שעה לא יתפלל שנית.

ועי' בברכי יוסף (שם דין א) שמביא שהפר"ח בלקוטים הביא ראיות דזמנה מחצות היום ואילך, דהיינו מתחילת שעה שביעית. ותמה עליו שלא הביא ראיה ממ"ש התוס' בנדה (ס"ג, ב) שרש"י ורשב"ם והתוס' שם סברי הכי. וז"ל התוס' דאע"ג דאמרינן בתמיד נשחט, דזמן המנחה לכל המוקדם הוי מששה ומחצה ואילך, היינו משום דלא קים לן שפיר בשעות היום, אבל מן הדין הוא

בתחילת שבע, עכ"ל. וכן משמע מפסקי התוס' פ"ק דזבחים (אות ד) שכתבו צריך לייזר שלא יאחר מוספין עד חצות שאז היה צריך להקדים מנחה, עכ"ל. משמע דאחר חצות מיד הוא זמן מנחה.

ולפי מה שכתבנו בדעת הר"מ, נראה פשוט שאפילו בדיעבד אינו יוצא ידי חובת תפילת מנחה, שאע"פ שהסיבה שלא הקריבו קרבן התמיד לפני שש וחצי הוא משום שלא ידעו מתי בדיוק הוי חצות, אבל אם סוף כל סוף אף פעם לא קרבו התמיד אז אין זה זמן התפילה, ואינו יוצא בו ידי חובתו.

להתפלל משעה ששית עד שש ומחצה ממ"

פסק הרמ"א (או"ח סימן פט,א) שאחר חצות אסור להתפלל תפלת שחרית (ב"י בשם הרשב"א פרק תפלת השחר). הט"ז (ס"ק א') חולק על הרמ"א וסובר שיותר להתפלל תפלת שחרית באותו חצי שעה, שכיון שעדיין לא הגיע זמן מנחה אין חיוב להקדים מנחה, ויכול להשלים תפילת שחרית. והמג"א (ס"ק ה') מיישב קושית הט"ז שבאמת מתחיל זמן מנחה בתחלת שבע, אלא שמחמת שאין אנו בקיאים איחרו זמנה חצי שעה, ולכן א"א להתפלל אז שחרית שכבר התחיל זמן מנחה.

וכתב על זה הצ"ח (ברכות כו,א) ולדידי מספקא לי, למה לא יתפלל באותו חצי שעה, ויכוין בלבו שאם עדיין אינו חצות תעלה לו לשל שחרית, ואם הגיע כבר חצות תעלה לו לתפלת מנחה, ואחר חצי שעה יתפלל שנית, ויכוין אם הראשונה היתה של שחרית תעלה זו לחובת המנחה, ואם הראשונה היתה של מנחה תעלה זו לתשלומין של שחרית, ויצא ממ"נ. ובזה אפשר לקיים דברי הגמ' דכולי יומא מצלי, ודברי הטור שכתב שאם לא התפלל עד ארבע שעות יתפלל עד חצות. דבגמרא מיירי אם ירצה להתפלל ע"י תנאי כנ"ל, והטור מיירי שיתפלל לשם שחרית להדיא בלי תנאי.

ויש להעיר על דבריו טובא חדא, הרי אנחנו יודעים בדיוק מתי חצות, ואין לנו ספק כלל, ורק בזמן המקדש לא ידעו, א"כ איך נאמר שיתפלל שחרית על הצד שהוא קודם חצות, הרי המציאות היא שכבר עבר חצות.

עוד יש להעיר על מה שכתב שאם כבר עבר חצות, אז מתכוון לשם מנחה, דלפי מה שביארנו בדעת הר"מ אז אפילו אם עכשיו הוי וודאי אחרי חצות, א"א להתפלל תפילת מנחה, שהרי אף פעם לא הקריבו קרבן התמיד לפני שש ומחצה, וזמני התפילה תקנו כנגד הקרבת התמיד בפועל.

תפילת שחרית עד חצות

אבל העיר לי אחד מן תלמידי היקרים, דאם כנים הם הדברים אז למה יכול להתפלל שחרית עד חצות, הרי מבואר בר"מ (הלכות תמידין ומוספין פ"א,ב) שלא הקריבו תמיד של שחר אחר ד' שעות. וז"ל ואימתי זמן שחיטתן, של בקר שוחטין אותו קודם שתעלה החמה משיאור פני כל מזרח, ופעם אחת דחקה השעה את הצבור בבית שני והקריבו תמיד של שחר בארבע שעות ביום, א"כ למה אפשר להתפלל בדיעבד עד חצות.

והנה הרמב"ם (הלכות תפילה פרק ג,הלכה א) פסק כר"י שתפלת השחר מצותה שיתחיל להתפלל עם הנץ החמה וזמנה עד סוף שעה רביעית שהיא שלישית היום, ובכל זאת פסק שאם עבר או טעה והתפלל אחר ארבע עד חצות היום יצא ידי חובת תפלה, אבל לא יצא ידי חובת תפלה בזמנה. ועי' בכסף משנה ובב"י (סי' פט) שמסופק בגדר הדברים, האם הוא מדין תשלומין, דקי"ל (סי' קח) שטעה ולא התפלל שחרית מתפלל מנחה שנים, ה"נ יכול להשלים תפילתו עד חצות. ואע"פ שחייב להקדים תפילת מנחה, זה רק היכא שכבר הגיע הזמן של תפילת מנחה, אבל כאן שלא הגיע זמן מנחה, יכול להשלים גם לפני שיתפלל מנחה. ולפי"ז כ' הכס"מ שיכול להתפלל עד שש וחצי, משום שעדיין לא הגיע זמן תפילת מנחה. והיכא שפשע ולא התפלל שחרית עד ד' שעות, לא יכול

שוב להתפלל עד חצות, שרק בטעה או נאנס ולא התפלל שייד תפילת תשלומין, אבל בפשע אין תשלומין.

אבל יש עוד צד לומר שאפילו לפי ר"י שתפילה בזמנה אינו אלא עד ד' שעות, אבל עד חצות עדיין יכול להתפלל כתפילה שלא בזמנה. ועי"ש שמוכח כצד השני מדברי הרשב"א ריש פרק תפילת השחר, שכתב שאינו יכול להתפלל תפילת התשלומין אלא בזמן תפילה, וע"כ שתפילה עד חצות אינו מדין תשלומין, שהרי מד' שעות עד חצות אינו זמן תפילה. וכן מוכח ממה שמבואר בר"מ שאפילו אם פשע יכול להתפלל עד חצות, שאם נאמר שמדין תשלומין מתפלל עד חצות, כאן א"א לו להתפלל.

אז תינח לפי צד הראשון שתפילת שחרית עד חצות הוא מדין תשלומין ניהא, שאע"פ שבאמת בד' שעות הוי סוף הזמן, אבל יכול להמשיך ולהתפלל עד חצות משום תשלומין, אבל לפי צד הב' שעד חצות הוי זמן בדיעבד, ק' איך מותר אז להתפלל, הרי אף פעם לא הקריבו התמיד אחרי ד' שעות. שוב העירו לי דאולי זה שסובר הר"מ שתפילות כנגד הקרבת הקרבנות הקריבו, ורק אם הקריבו באותו זמן אפשר להתפלל, זה רק בנוגע שיקרא תפילה בזמנה, אבל אם עכ"פ מתפללים בזמן שהיה אפשר להקריב התמיד, יש עליו שם תפילה אבל שכר תפילה בזמנה אין לו. אבל שוב העירו לי שלפי"ז אם התפלל מנחה מחצות עד שעה שש ומחצה למה אינו יוצא לפחות תפילה שלא בזמנה.

[ג]

סוף זמן תפילת מנחה

במשנה (ריש פ' תפילת השחר כתוב) תפלת המנחה עד הערב, וכתב רבינו יונה (על הרי"ף יח,א) שאין לפרש שהכוונה עד יציאת הכוכבים שהוא לילה ממש, דע"כ אינו ר"ל אלא עד שקיעת החמה, משום דהכי אמרינן בזבחים (דף נו,א) מנין לדם שנפסל בשקיעת החמה וכו' רוצה לומר דמשקיעת החמה ואילך אינו זמן זריקת דם תמיד של בין הערבים, ותפלת המנחה היא כנגד תמיד של בין הערבים, ועיקר התמיד הוא זריקת הדם, וכי היכי שזריקת הדם אין זמנה אלא עד שקיעת החמה, הכא נמי תפלת המנחה שנתקנה כנגדה אין זמנה אלא עד שקיעת החמה בלבד. ולפי"ז יוצא שגם לר"ת שבין השמשות מתחיל חמישים ושמנה דקות וחצי אחרי שקיעת החמה, ומותר לעשות מלאכה בערב שבת, אבל אסור להתפלל מנחה. (עי' באריכות בתד"ה מנין לדם)

אבל עי' בשו"ע (סימן רלג,א) שהרמ"א כתב שזמן מנחה עד הלילה היינו עד צאת הכוכבים. וצ"ע דלכאורה דברי התר"י מוכרחים שהרי אין להקריב קרבן תמיד אחרי שקיעת החמה. שוב מצאתי במ"א (סימן רלג,ג) שדן לומר שתקנו תפילת המנחה נגד הקרבת המנחה הבא עם התמיד, והוא עפ"י דברי התוס' (מסכת פסחים קז,א) ד"ה סמוך למנחה וז"ל תימה אמאי קרי ליה מנחה, דאי משום דמנחה היתה קריבה בין הערבים, הלא גם בשחר קריבה מנחת חביתין ומנחת תמיד, וי"ל בשחר יש שם אחר תפלת שחרית, ועוד דאמרינן בפרק קמא דברכות (ו,ב) הוי זהיר בתפלת מנחה שאף אליהו לא נענה אלא בתפלת מנחה, ושם בשעת הקרבת מנחה נענה ולכך קרי ליה תפלת מנחה שאז היה שעת רצון, ולפי"ז מובן למה אפשר להתפלל עד ציה"כ.